

بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از وابستگی به مواد مخدر

سیروس محمودی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۶

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از وابستگی به مواد انجام شد. روش این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا بود. جامعه پژوهشی شامل همه کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم بود که در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است. نمونه‌گیری انجام نشد و همه جامعه پژوهشی بررسی شد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بود که روایی آن به وسیله متخصصان و کارشناسان مربوطه تایید شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از وابستگی به مواد، در دوره متوسطه دوم در رشته علوم تجربی ۱۹۷ مورد، در رشته علوم انسانی ۱۷۳ مورد و در رشته ریاضی ۱۶۵ مورد است. در پایه‌های دهم و یازدهم توجه کافی به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از وابستگی به مواد نشده است. همچنین در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم به مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با وابستگی به مواد»، «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر»، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هیچ اشاره‌ای نشده است. بر این اساس پیشنهاد می‌شود در کتاب‌های دوره متوسطه دوم (به ویژه در پایه‌های دهم و یازدهم) توجه بیشتری به مؤلفه‌های پیشگیری از وابستگی به مواد شود.

کلیدواژه‌ها: وابستگی به مواد، مواد مخدر، کتاب‌های درسی، تحلیل محتوا.

مقدمه

پدیده اعتیاد به موادمخدر به عنوان یک آسیب اجتماعی کلان مطرح است که عوارض و آثار مخربی هم برای فرد و هم برای جامعه در پی دارد (باقری، نبوی و ملتفت، ۱۳۸۹). این پدیده شوم، آزادی، اراده، شرف، استقلال، تفکر، نشاط و امید را از انسان می‌گیرد و انسان را تبدیل به فردی ضعیف، رنجور، ناامید و وابسته می‌کند (کیانی پور، ۱۳۹۱). آمارهای منتشره از سوی سازمان‌های بین‌المللی، بخصوص سازمان بهداشت جهانی، کمیته کنترل جهانی موادمخدر و سازمان یونسکو، نیز حاکی از افزایش فزاینده مصرف موادمخدر در بین جوانان است (نیکدل، ۱۳۹۲). بر طبق گزارش منتشر شده توسط دفتر مبارزه با موادمخدر و جرم سازمان ملل، در سال ۲۰۱۲ حدود ۲۳۰ میلیون نفر از مردم جهان در سال ۲۰۱۰ مواد مصرف نموده‌اند که جمعیتی بالغ بر ۵ درصد از افراد بالای ۱۸ سال را تشکیل می‌دهند و حدود ۲۷ میلیون نفر از آن‌ها به مواد وابسته هستند (به نقل از روشن‌پژوه، صابری و میرکاظمی، ۱۳۹۲).

کشور ایران، یکی از کشورهای جهان است که به دلیل شرایط جغرافیایی، فرهنگی و سایر عوامل در معرض تهدید این پدیده قرار دارد. طبق گزارش دفتر پیشگیری از مصرف مواد و جرم سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۵، کشور ایران دارای بیشترین تعداد سوء مصرف کنندگان مواد افیونی به نسبت جمعیت در جهان است و بالاترین شیوع سوء مصرف با ۲/۸ درصد در بین افراد در ایران وجود دارد (محمد پور، فخاری، رستمی و وحیدی، ۱۳۸۶). بر اساس اعلام مسئولان وزارت بهداشت و سازمان بهزیستی، سالانه حدود ۸ درصد به مصرف کنندگان مواد مخدر افزوده می‌شود (به نقل از شکری، استادآبادی و علی آبادی، ۱۳۹۵). هزینه‌هایی که اعتیاد از لحاظ اقتصادی، بهداشتی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بر جامعه تحمیل می‌کند، لزوم داشتن برنامه جامع ملی جهت جلوگیری از شیوع اعتیاد را ناگزیر می‌سازد. گسترش روزافزون اعتیاد به مواد مخدر نشان می‌دهد که سیاست‌ها و راهکارهای فعلی در امر مبارزه با مواد مخدر، موفقیت چشمگیری نداشته و

آینده خوش‌بینانه‌ای را نوید نمی‌دهد (مارلات، پارکز و ویتکیوتز، ۲۰۰۲).

مخاطره‌آمیزترین دوره زندگی از نظر شروع مصرف موادمخدر، دوره نوجوانی است (مامی، احدی، نادری و عنایتی، ۱۳۹۱). نوجوانان آسیب‌پذیرترین قشر در برابر رفتارهای پرخطر هستند و به واسطه ویژگی‌های تحولی این دوره، بیش از سایر گروه‌ها دست به رفتارهایی می‌زنند که سلامت حال و آینده‌شان را در معرض خطر قرار می‌دهد (سلیمانی، نیا، جزایری و محمدخانی، ۱۳۸۴). نوجوانی دوره انتقال از کودکی به بزرگسالی و کسب هویت فردی و اجتماعی است که در آن میل به استقلال و مخالفت با والدین به اوج خود می‌رسد و نوجوان برای اثبات بلوغ و فردیت خود، ارزش‌های خانواده را زیر سؤال می‌برد و سعی در ایجاد و تحلیل ارزش‌های جدید و مخصوص به خود را دارد. مجموعه این عوامل، علاوه بر حس کنجکاوی و نیاز به تحرک، تنوع و هیجان، فرد را مستعد مصرف مواد می‌کند (مامی و همکاران، ۱۳۹۱). افزایش گرایش نوجوانان به مصرف موادمخدر بسیار نگران‌کننده است، اکثر نوجوانانی که مصرف مواد را در سال‌های اولیه نوجوانی آغاز می‌کنند، به مصرف این مواد در سال‌های آینده نیز ادامه می‌دهند و میزان مصرف مواد و همچنین مشکلات مرتبط با آن نیز افزایش می‌یابد (طارمیان، ۱۳۸۳).

در ۵۰ سال اخیر، برنامه‌ها و راهبردهای متنوعی برای پیشگیری از سوء مصرف مواد به کار گرفته شده است (بوتوین، گریفین و ویلیامز، ۲۰۰۱). یکی از مهم‌ترین این برنامه‌ها، آموزش مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد، در قالب برنامه‌های درسی و آموزشی بوده است (بوتوین و گریفین، ۲۰۰۵؛ بوتوین و گریفین، ۲۰۰۷؛ کوپلوویچ، لیبرمن و زارت، ۲۰۰۶). متخصصان حوزه پیشگیری تأکید دارند که برنامه‌های پیشگیرانه باید بر کودکان و نوجوانان تمرکز داشته باشد، زیرا چنین برنامه‌هایی در پیشگیری از سوء مصرف مواد در بزرگسالی بسیار مؤثر است. مراکز آموزشی و پرورشی کانون اصلی و عمده آموزش برنامه‌های پیشگیری اولیه از اعتیاد به موادمخدر هستند؛ زیرا بخش عظیمی از جمعیت کشور به عنوان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه در این مراکز تحصیل می‌کنند. همچنین

یادگیری در این سنین پایدارتر است و مهارت‌های کسب شده، فرد را در بزرگسالی مقاوم می‌سازد. برای اغلب مصرف کنندگان مواد مخدر سنین نوجوانی، زمان شروع مصرف مواد مخدر است و مدارس می‌توانند در ایجاد نگرش منفی نسبت به مواد مخدر نقش اساسی داشته باشند (اسعدی و اسعدی، ۱۳۸۹). بر این اساس، برنامه‌ریزی در مدارس برای مبارزه پیشگیرانه با اعتیاد مورد توجه بسیاری از صاحب‌نظران قرار گرفته است (مهدی، ۱۳۸۷). در واقع آموزش پیشگیری از اعتیاد در برنامه‌های درسی از اهداف اساسی آموزش و پرورش برای تربیت نسل سالم و خلاق جامعه است. به منظور اثربخشی برنامه‌ها در پیشگیری، نحوه ارائه برنامه و محتوای آن‌ها به دانش‌آموزان حائز اهمیت است (جمالی و قربانی، ۱۳۸۷). این برنامه‌ها باید به گونه‌ای باشند که دانش‌آموزان در مقابل موقعیت‌هایی که مصرف مواد مخدر را تسهیل می‌کنند، ایمن شوند. آگاهی دادن به دانش‌آموزان در مورد علل روی آوردن به مواد، تأثیر داروها، خطرات بدنی و روانی - اجتماعی استفاده از مواد، همچنین شکستن ارزش استفاده از مواد مخدر و آشناسازی افراد با مشکلات اجتماعی و خانوادگی ناشی از اعتیاد، از دیگر اهداف برنامه‌های آموزشی است (شریفی و رضایی، ۱۳۸۸). در حال حاضر مدارس مناسب‌ترین مکان برای اجرای برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد هستند. بخش عمده کودکان و نوجوانان در مدارس حضور دارند و از طرف دیگر ساختار سازمانی لازم برای حمایت از برنامه‌ها، از قبل موجود است. از این رو، برنامه‌های پیشگیری مدرسه‌محور را بهتر می‌توان اجرا کرد (آدلمن و تیلور، ۲۰۰۳). مدارس محل پیوند خانواده‌ها با نظام آموزشی و ارتقاء سلامت هستند. بنابراین طراحی برنامه‌های مداخله‌ای پیشگیرانه در برنامه درسی مدارس، به طور قطع بیش از هر برنامه دیگری با پیامدهای مطلوب و دراز مدت همراه خواهد بود (بهراد، ۱۳۹۴).

در نظام‌های آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران)، کتاب‌های درسی همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و گاهی به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند (آل تباچ، ۱۳۹۱)، به طوری که غالب

فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (یارمحمدیان، ۱۳۹۰). از این نظر محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس، ۱۳۸۱). با اذعان به نقش آموزش در تغییر سوء رفتارها در جهت مثبت و نیز با توجه به اینکه یکی از موضوعاتی که به شدت از سوی ستاد مبارزه با مواد مخدر پیگیری می‌شود، ضرورت گنجانیدن محتوای مناسب در زمینه پیشگیری اولیه از اعتیاد و سوء مصرف مواد در کتاب‌های درسی است. لذا کتب درسی در مقاطع مختلف باید مورد بررسی و ارزشیابی قرار بگیرند (کریمیان، زوار و پیری، ۱۳۹۵). تا کنون در زمینه توجه به کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد، پژوهشی انجام نشده است. ولی در سایر حوزه‌های پیشگیری از اعتیاد دانش‌آموزان، پژوهش‌هایی انجام شده است. محمودی (۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان داد که در دوره ابتدایی، هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد نشده است و در دوره متوسطه اول به ترتیب مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۹۷ فراوانی (۵۵/۱ درصد)، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۵ فراوانی (۱۴/۲ درصد)، «علل گرایش به اعتیاد» با ۲۲ فراوانی (۱۲/۵ درصد)، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» با ۱۶ فراوانی (۹ درصد) و مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با مواد مخدر» و «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر» و «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» هر کدام با ۶ فراوانی (۳/۴ درصد)، بیشترین فراوانی را داشته‌اند. زوار، پیری و کریمیان (۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان دادند که در محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم به مؤلفه آموزش مواد مخدر توجه چندانی نشده است اما در محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هشتم به آموزش مواد مخدر بیشترین توجه و به مؤلفه‌های ابراز وجود و جرأت‌مندی کمترین توجه مبذول شده است. مولایی و هاشمی (۱۳۹۶) در پژوهشی به این نتیجه دست یافته‌اند که اقدامات درمانی در حوزه اعتیاد در بسیاری از موارد به نتایج سودمند منجر نمی‌شود. در این پژوهش

تأکید شده است که باید به اقدامات پیشگیرانه در حوزه آموزشی در مدارس توجه بیشتری مبذول شود. زارعی مته کلایی (۱۳۹۶) در پژوهشی نشان داد که آموزش مهارت‌های زندگی در دوره‌های مختلف زندگی می‌تواند راهکار مناسبی برای پیشگیری از اعتیاد باشد و از این طریق می‌توان گامی مهم در پیشگیری از اعتیاد برداشت. اسدزاده، محمدی و کاظمی (۱۳۹۵) در پژوهشی نشان دادند که آگاهی دادن به دانش‌آموزان در مورد مواد اعتیادآور از طریق کتب درسی، در قالب یک برنامه‌ریزی مدون اهمیت بسزایی در پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر دارد. ابراهیمی قوام و محمدی (۱۳۹۵) در پژوهشی نشان دادند که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم به مؤلفه‌های «علل گرایش به مواد مخدر» و «انواع مواد مخدر» توجه کافی نشده است. زوار و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی» نشان دادند که در بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد، به برخی از مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد توجهی نشده است. واحد چوکرده، خانزاده، شاکری نیا و سیدنوری (۱۳۹۴) در پژوهشی نشان دادند که همراهی با دیگر فراگیران بیشترین تأثیر و میل به تجربه و استفاده از مواد توهم‌زا کمترین تأثیر را در پیشگیری از اعتیاد فراگیران دارد. رحمتی، محمدخانی و محسن پور (۱۳۹۴) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که آموزش مؤلفه‌های پیشگیری از موادمخدر در تغییر نگرش و ایجاد نگرش منفی نسبت به سوء مصرف مواد در سه حیطه‌ی شناختی، نگرشی و رفتاری مؤثر است. جزایری، رفیعی و نظری (۱۹۹۴) در پژوهشی با عنوان «نگرش دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد»، نشان دادند که ۲۵ درصد از دانش‌آموزان به مواد مخدر گرایش دارند و برآورد می‌شود که حدود ۵ درصد از آنان نیز به مصرف مواد پرداخته باشند. بحرینی، قاید، سعیدزاده و سپهری (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی اثربخشی چهار روش آموزش پیشگیری از سوء مصرف مواد بر تغییر نگرش نسبت به اعتیاد و موادمخدر در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه» نشان دادند که در راستای تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به اعتیاد و موادمخدر، روش‌های شرکت‌حضور در کلاس‌های آموزشی مهارت‌های زندگی و آموزش از طریق فیلم از اولویت بالاتری

برخوردار است. میرجانی اقدم، افتخاری، فدایی و ابراهیم (۱۳۹۰) در پژوهشی نشان داد که میانگین نمره آگاهی قبل و بعد از مداخله آموزشی در خصوص عوارض موادمخدر در هر سه مقطع معنی دار بوده است. منشئی (۱۳۸۲) در پژوهشی به این نتیجه رسید که آموزش مهارت‌های زندگی بر میزان آگاهی و پیشگیری از گرایش به اعتیاد مؤثر است. دروگر و مازورسیک^۱ (۲۰۱۳) در پژوهش خود نشان دادند که در مدارس کشور آمریکا، در دوره ابتدایی از مهارت‌های اجتماعی عمومی و در دوره متوسطه از مؤلفه اطلاع از عواقب مصرف مواد مخدر، استفاده شده است. فاگیانو، ویجنا، بارخارت و بوهم^۲ (۲۰۱۰) در پژوهش خود نشان دادند که برنامه‌های درسی مدارس می‌تواند در پیشگیری از مصرف موادمخدر و دخانیات مؤثر باشد. ایزن، زلمان، ماست و مورای^۳ (۲۰۰۲) در پژوهش خود نشان دادند که آموزش‌های مقابله‌ای و برنامه شناختی رفتاری می‌تواند در پیشگیری از موادمخدر تأثیر داشته باشد. هال و زیگلر^۴ (۱۹۹۷) در پژوهشی نشان دادند که برای تأثیرگذاری بیشتر، برنامه‌های پیشگیری باید هماهنگی بیشتری با چگونگی رشد و اجتماعی شدن کودکان داشته باشند.

بررسی پژوهش‌های ذکر شده و سایر پژوهش‌های انجام شده در حوزه اعتیاد، نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی در زمینه وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم در خصوص توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر انجام نشده است. بر این اساس هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر بود. بنابراین سوال اصلی پژوهش حاضر این بود که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، علوم تجربی و ریاضی- فیزیک به چه میزان به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شده است؟

1. Draucker & Mazurczyk
. Faggiano, Vigna, Burkhart & Bohm

3. Eisen, Zellman, Masset & Murray
4. Hall & Zigler

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. واحد ثبت در این تحقیق مضمون است. مقوله‌بندی در این تحقیق به روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن روش از پیش تعیین شده می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷). جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم در سال تحصیلی ۹۸-۹۷ بود. در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع، نمونه‌گیری انجام نشده و همه کتاب‌های درسی بررسی شده است. برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، از فهرست و ارسسی تحلیل محتوا، استفاده شده است. برای تعیین روایی فهرست و ارسسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های علوم اجتماعی و علوم تربیتی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت. برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از تکنیک اجرای مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا، به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری قرار گرفت که به طور مجزا چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل نماید. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده هم‌زمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب همبستگی بدست آمده ۰/۹۱ بود.

یافته‌ها

فراوانی مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: فراوانی مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم

رشته علوم انسانی

پایه و کتاب‌های درسی	پایه دهم		پایه یازدهم			پایه دهم		مؤلفه‌ها
	زین و زندگی (۱)	نگارش (۱)	زین و زندگی (۲)	روانشناسی	تحلیل فرهنگی	آرامت و بهداشت	زین و زندگی (۱)	
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۱/۶
عوارض ناشی از اعتیاد	۱	۰	۰	۵	۱	۰	۰	۴۹
علل گرایش به اعتیاد	۲	۰	۱	۵	۰	۰	۰	۱۸/۵
راههای پیشگیری از اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۰/۸
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
سابقه تاریخی مصرف مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
نقش استعمار در گسترش مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۳	۱	۱	۱۰	۱	۰	۱۶۰	۱۷۳

مطابق با جدول شماره ۱، فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی در پایه دهم ۴ مورد، پایه یازدهم ۱۱ مورد و پایه دوازدهم ۱۶۱ مورد است. در مجموع در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۷۳ مرتبه به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شده است. در این دوره به ترتیب به مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۸۵ مورد (۴۹ درصد)، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۳۶ مورد (۲۰/۸ درصد)، «علل گرایش به اعتیاد» با ۳۲ مورد (۱۸/۵ درصد)، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۰ فراوانی (۱۱/۶ درصد) بیشترین توجه شده و به مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد»، «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر»، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

فراوانی مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم تجربی در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم تجربی

مؤلفه‌ها	پایه دهم			پایه یازدهم			پایه دوازدهم			مجموع درصد
	زیست‌شناسی (۱)	دین و زندگی (۱)	نگارش (۱)	مبکر کتاب‌ها	زیست‌شناسی (۲)	دین و زندگی (۲)	مبکر کتاب‌ها	سلامت و بهداشت (۱)	مبکر کتاب‌ها	
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۱	۰	۰	۰	۷	۰	۰	۲۰	۰	۲۸
عوارض ناشی از اعتیاد	۱	۱	۰	۰	۲۳	۰	۰	۷۸	۰	۱۰۴
علل گرایش به اعتیاد	۰	۲	۰	۰	۰	۱	۰	۲۶	۰	۲۹
راه‌های پیشگیری از اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳۶	۰	۳۶
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
سابقه تاریخی مصرف مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
نقش استعمار در گسترش مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۲	۳	۱	۰	۳۰	۱	۰	۱۶۰	۰	۱۹۷

مطابق با جدول شماره ۲، فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر در کتاب‌های درسی رشته علوم تجربی در پایه دهم ۶ مورد، پایه یازدهم ۳۱ مورد و پایه دوازدهم ۱۶۰ مورد است. در مجموع در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۹۷ مرتبه به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شده است. در این دوره به ترتیب به مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۱۰۴ مورد (۵۲/۸ درصد)، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۳۶ مورد (۱۸/۳ درصد)، «علل گرایش به اعتیاد» با ۲۹ مورد (۱۴/۷ درصد)، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۸ فراوانی (۱۴/۲ درصد) بیشترین توجه شده و به مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد»، «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر»، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

فراوانی مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته ریاضی در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته ریاضی

مؤلفه‌ها	پایه دهم		پایه یازدهم		پایه دوازدهم		مجموع درصد
	ن. زندگی (۱)	ن. کاین. ها	ن. زندگی (۲)	ن. کاین. ها	ن. کاین. و بهداشت	ن. کاین. ها	
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۲۰	۰	۲۰
عوارض ناشی از اعتیاد	۱	۰	۰	۰	۷۸	۰	۸۰
علل گرایش به اعتیاد	۲	۰	۱	۰	۲۶	۰	۲۹
راههای پیشگیری از اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۳۶	۰	۳۶
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
سابقه تاریخی مصرف مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
نقش استعمار در گسترش مواد اعتیادآور	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۳	۱	۱	۰	۱۶۰	۰	۱۶۵

مطابق با جدول شماره ۳، فراوانی مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر در کتاب‌های درسی رشته ریاضی - فیزیک، در پایه دهم ۴ مورد، پایه یازدهم ۱ مورد و پایه دوازدهم ۱۶۰ مورد است. در مجموع در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته ریاضی، ۱۶۵ مرتبه به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شده است. در این دوره به ترتیب به مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۸۰ مورد (۴۸/۵ درصد)، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۳۶ مورد (۲۱/۸)، «علل گرایش به اعتیاد» با ۲۹ مورد (۱۷/۶ درصد)، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۰ فراوانی (۱۲ درصد) بیشترین توجه شده و به مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد»، «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر»، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

بحث و نتیجه‌گیری

اعتیاد به مواد مخدر، به عنوان یکی از بحران‌های چهارگانه قرن بیست و یکم مطرح است که همه جوامع را درگیر نموده است (کرموده، ۲۰۱۳). این پدیده سلامت میلیون‌ها انسان را تهدید می‌کند و ویرانگری‌های حاصل از آن زمینه سقوط بسیاری از ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی گردیده و سلامت جامعه را به مخاطره می‌اندازد (پویس، استوت، ترفری، ویتون و گلاسر، ۲۰۰۶). در پنجاه سال اخیر، راهبردهای متنوعی برای پیشگیری از اعتیاد ارائه شده است. در بین این راهبردها، راهبرد آموزشی- تربیتی، یک روش پیشگیرانه است که از جایگاه بسیار والایی برخوردار است.

نظام آموزش و پرورش، نقش اساسی در راهبرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر به عهده دارد. در نظام آموزش و پرورش کشور ایران، کتاب‌های درسی به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های مورد نظر به دانش‌آموزان مورد استفاده قرار می‌گیرند. محتوای کتاب‌های درسی، یکی از مهم‌ترین عناصر برنامه درسی است که به شاگردان ارائه می‌شود تا ورود آنان را به فعالیت‌های آموزشی میسر و رسیدن آنان را به هدف‌های اجرایی امکان‌پذیر سازد (ملکی، ۱۳۸۲). بر این اساس، گنجاندن محتوای مناسب در زمینه پیشگیری اولیه از اعتیاد و سوء مصرف مواد، در کتاب‌های درسی از ضروریات اساسی برنامه‌های درسی است. لذا کتاب‌های درسی باید از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد، مورد بررسی و ارزشیابی قرار بگیرند.

در این پژوهش کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر، مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفت. یافته‌های این تحقیق نشان داد که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم، به مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد»، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد»، «علل گرایش به اعتیاد»، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» توجه شده است ولی به مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد»، «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر»، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هیچ اشاره‌ای نشده است. نتایج این پژوهش

با نتایج تحقیقات محمودی (۱۳۹۷)، ابراهیمی قوام و محمدی (۱۳۹۵) و زوار و همکاران (۱۳۹۷) همسو است. پژوهش محمودی (۱۳۹۷) نشان داده است که در دوره متوسطه اول، تا حدودی به این مؤلفه‌ها توجه شده است و انتظار می‌رود با توجه به بالاتر بودن سن و سطح درک و فهم دانش آموزان دوره متوسطه دوم و همچنین آسیب‌پذیری بیشتر دانش آموزان این دوره، به مؤلفه‌های ذکر شده توجه شود. همچنین یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که در پایه‌های دهم و یازدهم دوره متوسطه دوم، توجه کافی به مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر نشده است. در مجموع نتایج این پژوهش حاکی از آن است که در دوره متوسطه دوم توجه متعادل و متوازی به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر نشده است. بر اساس نتایج این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم به طور جدی به مؤلفه‌های مغفول توجه شود. همچنین در پایه‌های دهم و یازدهم توجه جدی تری به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد مبذول شود. در دوره متوسطه دوم، بیشتر در کتاب «بهداشت و سلامت» به حوزه پیشگیری از اعتیاد پرداخته شده است، توصیه می‌شود در سایر کتاب‌ها نیز به این حوزه توجه شود. به سایر پژوهشگران توصیه می‌شود نقش برنامه درسی غیر رسمی و برنامه درسی پنهان در زمینه پیشگیری از اعتیاد را مورد بررسی قرار دهند.

منابع

ابراهیمی قوام، صغری و محمدی، یحیی (۱۳۹۵). تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر، *اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۷۸-۶۳.

اسعدی، سید نگار؛ اسعدی، سید حسین (۱۳۸۹). *پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر و روان‌گردان*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

اسدزاده، فرشته؛ محمدی، یحیی و کاظمی، سیما (۱۳۹۵). بررسی میزان دانش و نگرش دانش‌آموزان سال سوم متوسطه بیرجند در خصوص موادمخدر، *فصلنامه مطالعات مبارزه با موادمخدر*، ۸(۲۸)، ۵۲-۴۵.

باقری، معصومه؛ نبوی، عبدالحسین و ملتفت، حسین (۱۳۸۹). بررسی عوامل اجتماعی مرثر بر پدیده اعتیاد در شهر اهواز، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۱(۲)، ۱۳۶-۱۱۹.

- بحرینی، مجید؛ قایدامینی، غلامرضا؛ سعیدزاده، حمیدرضا و سپهری، کبری (۱۳۹۳). بررسی اثر بخشی چهار روش آموزش پیشگیری از سوء مصرف مواد بر تغییر نگرش نسبت به اعتیاد و مواد مخدر در دانش آموزان پسر مقطع متوسطه، *مجله دانشگاه علوم پزشکی شهر کرد*، ۱۶(۲)، ۴۳-۵۱.
- بهراد، بهنام (۱۳۹۴). پیشگیری مبتنی بر مدرسه، بهترین راهبرد برای پیشگیری از اعتیاد، *سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۲(۷)، ۶۲-۴۱.
- جزایری، علیرضا؛ رفیعی، حسین و نظری، محمدعلی (۱۳۹۴). نگرش دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۲(۲۹)، ۲۱۷-۹.
- جمالی، اختر و قربانی، مجید (۱۳۸۷). مدل پیشنهادی پیشگیری از اعتیاد در مدارس، از نظر دانش آموزان و معلمان کشور، *رفاه اجتماعی*، ۷(۲۷)، ۲۶-۱۳.
- رحمتی، رباب؛ محمدخانی، شهرام و محسن پور، محمدرضا (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش توانمندسازی روانی اجتماعی بر نگرش شناختی و عاطفی نوجوانان به مصرف مواد مخدر، *فصلنامه روان شناسی نظامی*، ۶(۲۳)، ۲۶-۱۷.
- روشن پژوه، محسن؛ صابری، محمدباقر و میرکاظمی، رکسانا (۱۳۹۲). ارزیابی خدمات پیشگیری، درمان و کاهش آسیب‌های اعتیاد، *فصلنامه توانبخشی*، ۱۴(۵)، ۱۱۷-۱۲۲.
- زارعی مته کلایی، الهه (۱۳۹۶). مهارت‌های زندگی و پیشگیری از اعتیاد، *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۴(۱۴)، ۹۶-۶۹.
- زوار، تقی؛ حبیبی، رامین و حسونند، مریم (۱۳۹۵). تحلیل محتوای بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی، *اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۶۲-۴۵.
- سلیمانی نیا، لیلا؛ جزایری، علیرضا و محمدخانی، پروانه (۱۳۸۴). نقش سلامت روان در ظهور رفتارهای پرخطر نوجوانان، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۵(۱۹)، ۷۵-۹۰.
- شریفی، حسن پاشا و رضایی، نورمحمد (۱۳۸۸). رابطه بین نگرش به مواد مخدر با نایمنی در خانواده، *تحقیقات روان شناسی*، ۱(۲)، ۸۶-۷۷.
- شکری، کیوان؛ استادآبادی، محمدصالح و علی آبادی، جمال (۱۳۹۵). پیشگیری از عود رفتار اعتیادی در معتادان، *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۳(۹)، ۱۹۴-۱۶۱.
- طارمیان، فرهاد (۱۳۸۳). پیشگیری از مصرف مواد در کودکان و نوجوانان، *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۲(۶)، ۱۴۳-۱۵۶.
- کریمیان، هاجر؛ زوار، تقی و پیری، موسی (۱۳۹۵). مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد در محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم از دیدگاه دبیران، *اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۴۰)، ۱۲۶-۱۱۳.

کیانی پور، عمر؛ پوزاد، اکرم (۱۳۹۱). بررسی نقش عوامل مؤثر در ترک اعتیاد، فصلنامه اعتیاد پژوهی، ۲۲(۶)، ۳۹-۵۴.

مامی، شهرام؛ احدی، حسن؛ نادری، فرح و عنایتی، میرصلاح الدین (۱۳۹۱). پیش بینی مدل گرایش به اعتیاد دانش آموزان متوسطه شهر ایلام بر اساس عوامل و متغیر میانجی سلامت روان، مجله دانشگاه علوم پزشکی ایلام، ۲۱(۶)، ۲۴۸-۲۵۶.

محمد پور اصل، اصغر؛ فخاری، علی؛ رستمی، فاطمه و وحیدی، رضاقلی (۱۳۸۶). بررسی اپیدمیولوژیک مصرف داروهای روانگردان و الکل در دانش آموزان دوم دبیرستان پسرانه شهر تبریز، مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، ۷(۴)، ۴۰۰-۴۰۸.

محمودی، سیروس (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر، فصلنامه اعتیاد پژوهی، ۱۲(۴۹)، ۱۱-۲۴.

ملکی، حسن (۱۳۸۲) مبانی برنامه ریزی درسی آموزش متوسطه، تهران: سمت
منشی، غلامرضا (۱۳۸۲). نقش آموزش مهارت های زندگی بر پیشگیری از اعتیاد جوانان شهر مشهد. مجموعه مقالات اولین همایش تبیین علمی بزه دیدگان و راههای پیشگیرانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.

مولایی، مهری و هاشمی، جواد (۱۳۹۶). راهکارهای مقابله با گرایش به مصرف مواد مخدر، فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد، ۴(۱۳)، ۹۴-۶۹.

مهدی، کورش (۱۳۸۷). مواد مخدر و اعتیاد به آن(انواع، سبب شناسی و پیشگیری)، اصفهان: هنرهای زیبا

میرجانی اقدم، اکبر؛ فرهادی، محمد حسن، افتخاری، فیض اله و فدایی، ابراهیم (۱۳۹۰). بررسی متون آموزشی تهیه شده در زمینه اعتیاد و عوارض آن بر میزان آگاهی دانش آموزان پسر مقاطع تحصیلی شهر تهران، مجله توانبخشی، ۱۲(۵۰)، ۱۳-۹.

نوریان، محمد (۱۳۸۹). تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی، تهران: انتشارات گویش
نیکدل، مهدی (۱۳۹۲). تاثیر آموزش مهارتهای زندگی در کاهش گرایش به مصرف مواد مخدر دانش آموزان پسر مقطع سوم متوسطه شهرستان اهواز، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم پزشکی، دانشگاه تربیت مدرس

نیکلس، ادری و هاوارد (۱۳۸۱). راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران: انتشارات قدیان

واحدچو کده، حسین؛ عباسعلی، حسین خانزاده؛ شاکری نیا، ایرج و سیدنوری، سیده زهرا (۱۳۹۴).
پیشگیری از اعتیاد در محیط‌های آموزشی با تأکید بر برنامه درسی پنهان، فصلنامه سلامت اجتماعی

و اعتیاد، ۲(۸)، ۷۸-۵۷

یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۰). اصول برنامه ریزی درسی، تهران: انتشارات یادواره کتاب

- Adelman, H. S., & Taylor, L. (2003). on sustainability of project innovations as systemic change. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 14(1), 1-25.
- Altabach, P. C. (1991). *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: state university of New York Press.
- Botvin, G. J., & Griffin, K. W. (2007). School-based programs to prevent alcohol, tobacco and other drug use. *International review of psychiatry*, 19(6), 607-615.
- Botvin, G. J., & Griffin, K. W. (2005). *School-based program in Lowinson substance abuse: A comprehensive textbook*. 4th edition. Philadelphia: Lippincott William & Wilkins.
- Botvin, G.J., Griffin, K. W., & Williams, M. (2001). Drug abuse prevention among Minority Adolescents: posttest and one-year follow up of school based preventive intervention. *Prevention Science*, 2, 1-13.
- Draucker, C., & Mazurczvk, J. (2013). Relationships between childhood sexual abuse and substance use and sexual risk behaviors during adolescence: An integrative review. *Nursing Outlook*, 61(5), 291-310.
- Eisen, M., Zellman, L., Masset, H. A., Murray, D. M. (2002). Evaluating the Liss Qeest Sii lls fr All esecce Drgg Eccatinn Prrrr am, First . . ar Behavior Outcomes. *Addictive Behavior*, 5(27), 619-23.
- Hall, N. W., & Zigler, E. (1997). Drug-abuse prevention efforts for young children: A review and critique of existing programs. *American Journal of Orthopsychiatry*, 67(1), 134-143.
- Faggiano, F., Vigna-Taglianti, F., Burkhart, G., Bohm, K., Cuomo, L., Gregori, D., & Rosaria, M. (2010). The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: 18-Month follow-up of the EU-Dap cluster randomized controlled trial. *Journal of Drug and Alcohol Dependence*, 108, 56-64.
- Kermode, T. (2013). Falling through the cracks: a qualitative study of HIV risks among women who use drugs and alcohol in Northeast India. *BMC International Health and human Rights*. <http://www.biomedcentral. Com>.
- Kopelowice, A., Liberman, R., & Zarate, R. (2006). Recent advances in social skills training for schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 32, 456-468.
- Marlatt, G. A., Parks, G.A., & Witkiewtz, K. (2002). *Clinical Guidelines for Implementing Relapse Prevention Addictive Behaviors Research Center*, Department of Psychology, University of Washington.
- Powis, W., L Stout, R., B., Trefry, W., Glasser, I., Connors, G. J., Maisto, S. A., Westerberg, V. S. (2006). Alcohol relapse repetition, gender, and predictive validity. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 30(4), 349-353.